

XX ASR O'ZBEK AYOLLARINING IJTIMOY FAOLLIGINING ORTISHI

FarDU Tarix mutaxassisligi 1-bosqich

magistranti G.Teshaboyeva

gulruxsorteshaboyeva@gmail.com

Annotatsiya.

Mazkur maqolada O'zbekistondagi xotin-qizlarning XX asr o'rtalaridagi ijtimoiy hayotda ishtirokining ortib borishiga sabab bo'lgan voqeliklardan ayrimlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: savodsizlik, “zamonaviylashtirish”, konsepsiyalar, “hujum” harakati, xotin-qizlar bo'limlari, sinfiy tafakkur.

Sovet tuzumining xotin-qizlarga nisbatan yurgizgan siyosati o'z mohiyatiga ko'ra, ikki tomonlama xarakterga ega bo'lib, mintaqadagi xalqlarni butunlay qaram qilib olish maqsadida ularning an'alariga, milliy, diniy, tarixiy va madaniy qadryatlariga qarshi kurashish uchun ayollarni “tutqunlikdan ozod qilish”, “zamonaviylashtirish” shiori ostida madaniy merosni inkor qilish siyosati olib borilgan. Ikkinchidan esa, mintaqadagi ishchi kuchi yetishmasligi tufayli xotin-qizlar mehnatidan xalq ho'jaligi rivojini ta'minlovchi mehnat resursi, ayniqsa arzon ishchi kuchi sifatida foydalanish va shu orqali O'zbekiston ning tabiiy boyliklaridan unumli foydalanishga harakat qilindi. Sovetlar o'zlarining bu maqsadlarini “Tenglik g'oyasi” niqobi ostida targ'ib qilib, butun dunyoga tenghuquqlilikni ta'minlashda kommunistik tajribaning “yagona” ekanligini namoyish qilishga urinishdi¹.

Umuman olganda bu davrga kelib, ayollarning qarashlarida ham o'zgarishlar kuzatilayotgandi. Chunki, bir tomondan ijtimoiy hayotda xotin-qizlarga nisbatan yurgizilayotgan barcha adolatsizliklar, xo'rliklar, ikkinchi tomondan esa marifatparvar jadidlarning xotin-qizlar ham erkaklar kabi bilim olishga haqli degan fikrlari ayollarning ruhan uyg'onishlariga sabab bo'ldi. Bu holat esa sovetlar siyosatining o'lka xotin-qizlari hayotida tub burilish yasashiga sabab bo'ldi. Buning natijasida an'anaviy jamiyat tufayli shundoq ham ijtimoiy hayotdan ancha ortda qolgan o'zbek xotin-qizlari sovetlarning asl niyat va maqsadlarini anglamagan holatda ulardan madad va najot kutdilar. Umuman olganda sovet hokimiyati xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini oshirish va ularni ishlab chiqarishga jalb etishga katta ahamiyat bergan. Buning bir qancha sabablarini yuqorida ta'kidlangan bo'lsada, menimcha eng muhim masala xotin-qizlar ongiga sovet hokimiyatiga tegishli g'oyalarni joylash va butun

¹ Жўраева Н.Д. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80-йиллари мисолида). Ўқув қўлланма. — Т.: 2013. — 10 б.

jamiyatni sovetlarga xayrihoh jamiyatga aylantirishdan iborat edi. Chunki sovet hukumati o'zbeklarda farzand tarbiyasi onaga ko'proq bog'liq ekanliklarini hamda yoshlarni o'zgartirish ularning onalarini o'zgartirishdan boshlanishini juda yaxshi anglagan.

Sovet hukumatining yaxshigina e'tiborini tortgan "xotin-qizlarni ozod qilish" masalasi avvalambor, xotin-qizlar o'rtasida savodsizlikni tugatish hamda ijtimoiy hayotga jalb etish orqali amalga oshirilishi belgilandi. Tarixni o'rganishdagi xolislikdan chetga chiqmagan holatda shuni aytish mumkinki, sovet hokimiyatining xotin-qizlar masalasida olib borgan siyosati o'lka hududida yashovchi ayollar hayotida ijobiy o'zgarishlarga ham sabab bo'ldi. Chunki bu harakatlar natijasida ayollarning ijtimoiy hayotga aralashuvi sezilarli darajada o'zgardi. Turli kurslarni bitirgan ayollar akusher-kalar, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari, xotin-qizlar maktablari o'qituvchilari kabi sohalarda o'z ish faoliyatini boshladilar. Yana bir muhim o'zgarish, sovet hokimiyati 1921-yildan boshlab nikohga kirish yoshini 9 yosh o'rniga 16, o'g'il bolalar uchun 16 yosh o'rniga 18 yosh deb belgilanishi bo'ldi. Bu esa sovetlarning ayollar turmush tarzini o'zgartirishdagi keskin choralaridan biri hisoblanadi. Bu qaror natijasida esa sovet hukumati ko'pchilik ayollarning ularni qo'llab quvvatlashiga erishdi. Ayni paytda, joylarda xotin-qizlar bo'limlarini tashkil etish ishlariga ham alohida e'tibor berila boshlandi.

Sovetlar tomonidan tashkillangan konferentsiya va syezdlar xotin-qizlarning o'zaro fikr, tajriba almashinuvida muhim rol o'ynagan. Shu bilan birga, bu yig'ilishlar va xotin-qizlar bo'limlarining asosiy vazifalaridan yana biri ayollar o'rtasida "sinfiy tafakkurni shakllantirish" edi. Bu holat aholi orasida turlicha qarshilanishiga qaramasdan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ayollarni ishlab chiqarishga, maktablarga va turli ta'lim muassasalariga kengroq jalb etishga chaqirdi. Vaqtlar o'tishi bilan bu harakatlar o'z natijasini ko'rsata boshladi. Xususan, ijtimoiy va siyosiy hayotda ayollarning salmog'i oshib bordi. Agar 1925-yilda O'zbekiston da sovet apparatining quyi organlarida 200 nafar ayol ishlagan bo'lsa, 1926-yilda faqat Farg'ona viloyati bo'yicha qishloq kengashlarida 665 nafar ayol saylangan. "Qo'shchi" ittifoqlariga a'zo bo'lgan ayollar soni ham ko'payib borgan².

Ammo xotin-qizlarni ijtimoiy hayotga jalb qilish, voyaga yetmagan qizlarni turmushga uzatishni taqiqlash, jamiyatda ayollarning ham erkaklar kabi huquqlarga ega ekanliklari kabi ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan masalalar sovet hokimiyatidan ham avvalroq ma'rifatparvarlarning ham dasturlaridan o'rin egallagandi. Jadidlar ham jamiyat rivojiga to'siq bo'layotgan ayollar orasidagi savodsizlik va kamsitilishlarga qarshi edilar. Jamiyatdagi ayollarga nisbatan bo'layotgan zo'ravonliklar, xo'rlanishlar, adolatsizlik hamda jabr-zulmlarga bosh sabab o'rta asrlardan saqlanib qolgan eskicha

² Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустанлакачилиги даврида. — Тошкент: Шарқ. 2000

tuzum va ma'rifatsiz jamiyat ekanligini teran anglagan jadidlar xotin-qizlarni ma'rifatli qilish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning iste'dod va qobiliyatlarini ishga solish, diniy va dunyoviy ilmlarni egallashda ayollarning ham erkaklar bilan teng huquqliligini ta'minlashga chaqirgan. Chunki jadidlar faoliyatlarining dastlabki davrlaridayoq xotin-qizlarni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilmasdan, oila masalalarini to'g'ri hal qilmasdan, yosh avlodni to'g'ri yo'lida tarbiyalamasdan turib jamiyatni isloh qilib bo'lmaydi deb hisoblashgan³. Jadidlarda hikimiyat yetishmasligi sababidan ular bu islohotlarni ommaviy tarzda amalga oshirolmadilar.

Sovetlar mahalliy millat xotin-qizlarini ijtimoiy hayotga jalb etishda kasaba uyushmalarining delegat yig'ilishlaridan keng foydalandi. O'zbekistonda delegat yig'ilishlari 1920-1921 yillarda sanoat korxonalarida tashkil qilingan⁴. Ammo keyinchalik ushbu yig'ilishlar o'rnini turli iqtisodiy tadbirlar egalladi. Chunki sovet hokimiyati endilikda ayollarni iqtisodiy maqsadlarda ishlatishni reja qilgandi. Ular bu maqsadlariga qisqa fursatda erishdilar. Bunga sabab esa o'zbek ayollarining jismida azaldan mavjud bo'lgan mehnatsevarlik, vatanparvarlik tuyg'ularidir.

Umuman olganda sovetlar doim ayollar masalasiga katta e'tibor qaratganlar. Hatto 20-yillarning oxiriga kelib ijtimoiy faolligi ortgan xotin-qizlarni "sinfiy tarbiyalash" masalasi o'rta tashlandi. Shu maqsad yo'lida turli kurslar tashkil qilindi. Xotin-qizlarni partiya safiga jalb qilish siyosat darajasiga ko'tarildi. Natijada partiyada ayollar salmog'i sezilarli darajada oshdi. Bu holat 30-yillargacha davom etdi. 30-yillarga kelib "xotin-qizlar masalasining hal bo'lganligi" haqidagi xulosa natijasida, xotin-qizlar bo'limlari faoliyati ham tugatildi. 1930-yili "Kommunistka", 1943-yili esa "Yangi yo'l" jurnallarining nashr etilishi to'xtatildi.

Biroq, xotin-qizlar masalalari faqat sovetlarga emas mahalliy millat vakillari tomonidan ham ilgari surilgan. Bu jadidlarning g'oyalarida ham yaqqol ko'rinadi. Ular ham xotin-qizlarni ozod qilish uchun kurashganlar. Lekin jadidlarda yetarlicha kuch va tayanch yo'q edi. Bunday kuchga ega bo'lgan sovetlar esa ushbu holatni ma'muriy buyruqbozlik evaziga hal qilishga urindilar. Dastlabki davrlarda sovetlar ham juda ehtiyotkorlik bilan ayollar orasiga kirib bordi. Milliy xarakterni hisobga olgan holatda, har bir xonadonga kirib tushuntirish ishlarini olib bordi. Ammo keyinchalik vaziyat o'zgardi. Sovet hukumati iqtisodiy ehtiyojlardan kelib chiqib, xotin-qizlarni "ozodlikka chiqarish" bahonasida 1927-yilda respublikada ijtimoiy-siyosiy tadbir "Hujum" harakatini boshladi. Mustaqillik yillarigacha bu harakatga faqatgina ijobiy fikr bildirib kelingan. Tarixiy xolislik tamoyiliga ko'ra fikr bildiradigan bo'lsak, bu tadbir tufayli o'zbek ayollari ruhan uyg'ondilar, o'z faolliklarini, erkinliklarini tiklab

³ Раҳимова Г. Жади́длар ва аёллар масаласи // Адабий мерос. 1992. №1. Б. 63—66.

⁴ Жўраева Н.Д. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80-йиллари мисолида). Ўқув қўлланма. — Т.: 2013. — 23 б.

oldilar bu imkon tufayli tibbiyotda, maorifda, deyarli barcha sohalarda o'z faolliklarini va salohiyatlarini namoyish etdilar. Lekin bu bilan ularni oqlab bo'lmaydi. Chunki bu harakat natijasida nafaqat ayollar balki o'zbek xalqi ham tom ma'noda zarar ko'rdi. Bu faqat ayollar taqdiriga emas, balki o'zbek xalqining urf-odatlariga, tarixiga, diniga, tili va ma'naviyatiga qarshi qaratilgan bir hujumdur.

Sovetlar xotin-qizlarni ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarga jalb qilishni jadallashtirish maqsadida 1926-yil iyunda VKP (b) MQ O'rta Osiyo byurosi xotin-qizlarga nisbatan munosabatlardagi "eskilik sarqitlari"ni batamom tugatish haqida qaror qabul qildi⁵. Buning natijasida mamlakatning barcha hududlarida ushbu qarorning ijrosini ta'minlash maqsadida olib borilayotgan harakatlar sun'iy ravishda tezlashtirildi, oqibatda bu harakat "Hujum" nomi bilan mashhur bo'ldi. Ushbu harakatga yuqorida ta'kidlaganimizdek turli davrlarda turli qarashlar bildirildi.

"Hujum" kompaniyasi 2 bosqichda olib borildi: birinchisi – 1926-yil sentabrdan 1927-yil fevralgacha "tayyorgarlik" davri; ikkinchisi 1927-yil mart oyidan 1932-yilgacha "zarbdorlik davri"⁶. "Hujum" harakati musulmon xotin-qizlarining hayotida tub burilish yasadi, ijtimoiy faollik keskin oshib ketdi. Biroq, "Hujum" muvaffaqiyatlaridan esankirab qolgan partiya hodimlari mahalliy xalq qoniga singib ketgan islom omilini butunlay unuttirdilar. Unga bepisand qarab, yerga urish, oshkora tan olmaslik yo'lidan ketdilar. Bu holat esa, shundoq ham sovetlarga qarshi bo'lgan dindorlarning keskin harakatiga sabab bo'ldi. Oqibatda, "eski tuzum"ga qarshi bo'lgan xotin-qizlar harakati tarafdorlari bilan an'anaviy turmush tarafdorlari bo'lgan dindorlar orasida kurash boshlanib ketdi. Lekin bu yerda reaksiyon ruhoniylar bilan taraqqiyparvar ruhoniylarni aralashtirmasligimiz darkor. Chunki bu davrga kelib, ruhoniylar orasida ham bo'linish yuzaga kelgan bo'lib, reaksiyon ruhoniylar xotin-qizlarni "ochish" siyosatiga ayollarni o'ldirish va jazolash orqali javob bergan bo'lsa, taraqqiyparvar ruhoniylar esa xotin-qizlar masalasida sovetlarning siyosatiga biroz bo'lsada hayrixoh bo'lgan hamda bu masalaning oxirida qon to'kilishlar bo'lishini sezgan holatda bularning oldini olishga harakat qilganlar. Ularning maqsadi keskin vaziyatlarni yuzaga keltirmagan holatda xotin-qizlar masalalarida ba'zi islohotlarni amalga oshirilishiga erishish edi.

20-yillar oxirida "Hujum" shu qadar safarbarlik tusini oldiki, xotin-qizlar yuzini ochish bo'yicha jumhuriyatlar orasida sotsialistik musobaqa ham o'tkazilgan, paranjiga qarshi komissiyalar tuzilgan. Shuningdek, ayollar yuzidan paranjini yulib olib, yoqib yuborganlarga mukofotlar va'da qilinishi ishsiz yurgan bekorchi sayoqlarga

⁵Жўраева Н.Д. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётда хотин-қизларининг ўрни (XX асрнинг 20—30-йиллари мисолида). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. — Т.: 2004. — 45 б.

⁶ Алимова Д.А. Женский вопрос в Средней Азии: История изучения и современные проблемы. АН РУ. Институт Истории. — Т.; Фан. 1991. — 132 с.

qo'1 kelgan. Ular ko'chada ayollar yuzidan paranjini yulib ola boshlaganlar⁷. Biroq, sovetlarning bu harakatlari tuzatib bo'lmaz oqibatlarga olib keldi. Qanchadan qancha ayollar hayotdan erta ko'z yumdi. Chunki hali musulmon aholi ayollarning bunday turmush tarzi kechirishiga, ijtimoiy hayotda erkaklar bilan teng bo'lishiga tayyor emasdilar. Ko'pincha "ozod etilgan" ayollar tunda o'ldirib ketilardi. Rasmiy hujjatlarda 1927-28 yillarda birgina O'zbekiston da 2,5 mingdan ortiq faol xotin-qizlar hayotlaridan judo bo'lgani raqamlangan⁸. Agarda o'z vaqtida sovet hokimiyati harakatlarining so'nggi nima bilan tugashini oldindan baholay olganida, bunchalik ayollarning umriga zomin bo'lmazdilar. Sovetlarga faqat natija muhim bo'ldi. Harakatlar natijasida ayollarning ijtimoiy faolligi oshdi lekin ayollar uchun bu qimmatga tushdi.

Xolosa qilib aytganda, sovetlarning xotin-qizlar masalarida oxirini o'ylamay, shoshma-shosharlik bilan amalga oshirgan siyosati natijasida juda ko'plab xotin-qizlarimiz hayotdan barvaqt ko'z yumdilar. To'g'ri, ayollarning ijtimoiy faolligi ortishi ko'p jihatdan foydali bo'ldi. Lekin buning sovetlar tutgan yo'lidan emas, taraqqiyparvar ruhoniylar aytgan yo'l orqali amalga oshirganlarida balki, buncha qurbon bermagan bo'lardik. Chunki har qanday keskin o'zgarishni jamiyat hayotiga tadbiq etishdan avval, jamiyatning holatini o'zgarishlarga tayyorlash muhim masaladir. Agarda xotin-qizlar masalalarida mahalliy xalq an'analarini e'tiborga olgan holda, sovetlar "xurofotchilar" deb qoralagan ruhoniylar bilan hamkorlik o'rnatilganda va eng muhim masala xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi haqida faqat ayollar orasida emas balki, erkaklar orasida ham targ'ibot-tashviqot ishlari amalga oshirilganda, ehtimol natija butunlay boshqacha bo'lardi. Rus hukumati tomonidan tashkillangan ushbu harakat tufayli ko'plab ayollar o'z yaqinlari tomonidan fojeali tarzda o'ldirila boshlandi. Bu holat eng ko'p parangi tashlashdan keyin yuz berdi. Qanchadan-qancha ayollarimiz o'z otalari, erlari, aka va hatto ukalari tomonidan o'ldirildi. Ommaviy qotilliklar ko'paygachgina sovet hukumati o'zi yo'l qo'ygan hatoni tushunib yetdi, ammo kech bo'lib bo'lgandi. Endigi chora esa paranjini tashlagan ayollarni qonun yo'li bilan himoya qilish edi. Chunki ko'plab paranjini tashlagan ayollar yaqinlarining tayziqi bilan qayta "yopingan" edi. Birgina Marg'ilonning o'zida 3000 ayol paranjini tashladi. Lekin oradan bir yil o'tmay ularning 2600 ga yaqini qayta parangi o'radilar. Nima bo'lganda ham, 30-yillar oxiriga kelib ayollarning jamiyatdagi faolligi sezilarli darajada oshishiga erishildi

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Аминова Р.Х. «Хужум» Ўзбекистон хотин-қизлари тақдирида. — Т.: Билим. 1987.

⁷ Жўраева Н.Д. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80-йиллари мисолида). Ўқув қўлланма. — Т.: 2013. — 43 б.

⁸ Ўша асар. 43

2. Жўраева Н.Д. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат (XX асрнинг 20-80-йиллари мисолида). Ўқув қўлланма. — Т.: 2013. — 256 б.
3. Ражапова Р.Ё. «Хужум»нинг тарихий тажрибаси. — Т.: Билим. — 24 б.
4. Раҳимова Г. Жадидлар ва аёллар масаласи // Адабий мерос.1992. №1. Б. 63-66.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет муштамлакачилиги даврида. — Тошкент: Шарқ, 2000